

THE REFLECTION OF THE AVIATION IN MODERN DICTIONARIES

The article is devoted illumination of pressing questions of aviation terminology: functioning of the examined vocabulary in modern dictionaries, problem of synonymies.

Key words: term, aviation vocabulary, dictionary, synonym.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82–31 (477) „19”

Антоніна ГУРБАНСЬКА

ПАРАДИГМА СТЕРЕОСКОПІЧНОГО ЗОБРАЖЕННЯ У ПОВІСТЕВІЙ ТВОРЧОСТІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

У статті висвітлено основні принципи та прийоми стереоскопічного зображення у повістевій прозі М. Вінграновського. Під кутом зору художнього напрямку та індивідуального стилю розкрито багатомірність вираження конфліктів і характерів у повістях митця.

Ключові слова: сюжет, композиція, художня деталь, монолог, діалог, пейзаж.

Еволюція повісті, як і будь-якого іншого жанру, визначаючись основним завданням літератури – всебічним, максимально повним пізнанням людини і світу, тісно пов'язана з її ключовими категоріями – художнім напрямом та стильовою течією. Як слушно відзначила А. Есалнек, «література тієї чи іншої країни розвивається не тільки й не стільки за рахунок зміни жанрів і родів, а насамперед завдяки зміні та боротьбі течій і напрямів, які є найважливішою ланкою всього процесу й від розвитку яких залежить еволюція і самих жанрів» [3, с. 135–136]. Українське письменство, подібно до інших національних літератур, рельєфно відображає зміну культурних парадигм, кризовий етап пошуку нових світоглядних, ціннісних, художніх орієнтирів, індивідуальних жанрово-стильових пошуків митців, про що красномовно свідчить творчість М. Вінграновського, зокрема його повісті, які є самобутнім явищем в історії української літератури та її стильового дискурсу.

Культивуючи актуальні для естетики шістдесятництва засоби проникнення у внутрішній світ героїв (зовнішне, внутрішнє мовлення, «потік свідомості», видима мова почуттів та ін.), М. Вінграновський виразно втілює позицію автора на основі «вильовлювання» з життя найбільш вражаючих фактів. Особливу увагу привертають спосіб ліризованого мислення прозаїка, його нарративна (гомодієгетична, гетеродієгетична, монологічна, діалогічна та ін. форми) манера, своєрідність «кінематографічного» сприйняття дійсності, що й досі, на жаль, не стали предметом окремого дослідження і що обумовило актуальність цієї статті.

Мета студії – проаналізувати парадигму стереоскопічного зображення у повістевій прозі М. Вінграновського як її жанровий маркер. До головних стилетвірних чинників відносимо родові й жанрові ознаки, творчий метод та естетичний ідеал, традиції і новаторство; форми нарації; тональність оповіді, вплив на літературний твір інших видів мистецтва (живопису, кіно, музики); свободу творчості, художню правду, творчий домисел. Домінантними вважаємо ті визначальні риси, які виділяють індивідуальний стиль з-поміж інших, дають змогу найяскравіше виразити творчу особистість митця. Серед складників стилю насамперед виділяємо композицію з її елементами (портрет, внутрішній монолог, пейзаж тощо), зв'язком із сюжетом та архітектонікою твору, із різними гранями естетичної функції часопростору як стильової домінанти й особливостями творення образу.

Однією з найбільш суттєвих композиційних ознак повістєвої творчості М. Вінграновського є чіткість викладу художнього матеріалу. Цю особливість його письма визначив режисерський досвід. Монтаж «кадрів», зорові ефекти, чіткий темпоритм – визначальні якості художньої форми прозової творчості митця. О. Кондратенко слушно відзначив уміння М. Вінграновського «проникати в найпотаємніші душевні рухи людини», «однією – двома яскравими, на перший погляд другорядними, рисами відтінити найголовніше, основне», «особливу, романтично піднесену схвильованість у сприйманні світу подій, явищ» [4, с. 192].

Композиційно художня проза М. Вінграновського, і зокрема повість «Кінь на вечірній зорі» (1986), ґрунтуються на принципах

гармонії, контрасту, монтажу художньо яскравих картин та вдалому доборі містких образних засобів, виразних штрихів. Відкриваючи нові масштаби художнього людинознавства, підказані філософсько-концептуальним осмисленням складних зв'язків людини зі світом, гуманістична концепція митця акумулює визначальні духовні й морально-етичні орієнтири народу.

«Кінь на вечірній зорі» створений у час, коли художній процес визначався ослабленням партійного втручання. Відбувалось ускладнення концепції людини і дійсності, а література збагачувалась й урізноманітнювалась зображально-виражальними художніми засобами. Ця повість являє собою розповідь дорослої, гартованої життям людини. Досліджуючи внутрішній світ особистості, письменник осмислив провідні моральні цінності (відповідальність, обов'язок, рішучість, воля до життя). Завдяки гомодієгетичній першоособовій нарації він ототожнив себе з головним героєм.

Образ автора – композиційний стрижень твору: прозаїк осмислив своє далеке дитинство, поєднавши його з майбуттям. У повісті чітко простежуються два художні плани: лірична сповідь зрілої людини (схвильовані роздуми про дитячі роки) і дитинство маленького хлопчика Микитки та його однолітків (пізнання ними світу, злидні воєнного побуту, факти незламності людського духу). Сповідь дорослого Микити є своєрідним обрамленням твору, що надає йому масштабності, а баченню проблем духовного становлення особистості та народної пам'яті – глобальності. Відтворення подій у двох часових площинах – воєнного та мирного життя – дало авторові змогу показати формування духовного світу «дітей війни». Саме життя, зображене у повісті (не прикрашене, а таке, яким бачить його герой), – реальне. У його «репродукуванні» письменник не зациклювався на побутових деталях та негараздах. Натомість пізнання світу забарвлене поезією відкриття, новизни, мрії.

Прозаїк зблизив своє авторське і колишнє дитяче «я»: через узагальнюючі паралелізми бачення Микитки-дитини і Микити-зрілої людини він виявив єднальні зв'язки, що розкривають розуміння дорослими психіки дітей, їхніх вікових особливостей та почуття відповідальності за духовність наступних поколінь. Звідси йде поглиблення художнього смислу, резюмуюча думка митця про

необхідність дорослим пам'ятати своє дитинство, без чого неможливе повноцінне моральне становлення особистості. Мав рацію М. Слабошпицький, коли відзначив, що «не завжди можна впевнено поставити знак рівності між оповідачем і безпосереднім автором, однак саме в прозі М.Вінграновського відстань між ними скорочена до мінімуму, часто вони зливаються в одне «я» [6, с. 11, 176].

Заглибившись у психологію головного героя, повістяр ніби «розклав» його життя і поведінку на ряд самостійних, психологічно значимих елементів. При зображенні внутрішнього світу, почуттів та емоцій Микитки цілком природним є поєднання власне оповіді з прямими виявами душевного стану персонажа. У такий спосіб письменник досягнув належної психологічної переконливості, образної виразності художнього малюнка, високої майстерності художницького проникнення в людську душу, вміння помітити і розкрити найтонші її порухи.

Як слушно зазначив Т. Салига, М. Вінграновський умів знаходити «такі свіжі і неповторні штрихи, деталі, які в художній белетристиці аналогічної тематики є буквально унікальними» [5, с. 137]. Так, раптова поява у безлюдному степу здичавілого коня з випаленими на боку фашистським чорним орлом та порядковим номером викликала у Микитки наплив емоцій: «Та невже — кінь?! Якщо кінь, то чом не ірже, а гарчить? І чому він тут, і чий? А орел? А цифри?..» [2, с. 103] – намагається з'ясувати побачене хлопчик. Співчуваючи обездоленому війною коневі, Микитка «дав буряка йому з руки. Кінь надкусив, і його губи і язик якимось болісно затремтіли... Він їв і не поспішав, мабуть, розтягував задоволення... А коли доїв — обливав мені руку (Микитці. – А. Г.)» [2, с. 104].

Кількома фразами, а подекуди кількома словами відтворено складну ситуацію і зафіксовано почуття героя (здивування, занепокоєння, задоволення), його внутрішню сутність (гострий розум, доброта, сміливість, любов до навколишнього світу). Ці аспекти є найсуттєвішими для розуміння змістових і стильових пошуків митця. Проте персонажі М. Вінграновського не розкриваються з півслова, півдії. Жанрова специфіка повістєвого твору дає змогу через окремі епізоди розкрити нові духовні параметри героя, показати його гуманістичну сутність.

Гомодієгетична форма нарації інтимізує виклад, надає повісті щирої схвильованості. Не вдаючись до широких портретних описів, М. Вінграновський у моделюванні характеру персонажа значну увагу звернув на його поведінку, що найвиразніше розкривається у прямих зіткненнях із неправдою та злом. Значна роль при цьому відводиться відображенню зовнішніх проявів різних емоційних реакцій, жестів, як-от: «Я вийшов з вокзалу і остовпів: людей – море, і всі ці люди наче найрідніші родичі: обнімаються, цілуються, плачуть, і всі якісь наче відмолоділі і наче світяться... І ось я біжу по шпалах від Голти додому... Біжу і лижу морозиво то зверху, то знизу, то збоку, стаю, зупиняюся, оглядаюся і знову лижу і не можу нализатися. «От шкода, що Галі нема!..» [2, с. 116–117]. Як бачимо, чуттєво-емоційний стан персонажа у важливий момент життя показаний через його власне сприйняття, що несе смисловий заряд. Такий психологізм, відкриваючи широкі можливості економного, насиченого письма, надає нарації твору динамічності.

Спосіб життя Микитки поданий не за допомогою розтягнутих описів, а влучними художніми деталями, лаконічною побудовою фрази. Повістяр змодлював дійсність у поєднанні з елементами піднесеного, казкового: ощадний на слово, він вивів лаконічну ретроспективну оповідь головного героя, яка органічно поєднала реальні факти життя з елементами казковості. Основне для митця – показати духовне багатство людини. Ця думка цементує композиційну структуру повісті.

Для М. Вінграновського характерний гумористично-іронічний тон – гумор промовистий, із підтекстом. Смішне задля смішного повістяра не вабить, натомість віддається перевага смішному як засобу, що розряджає ситуацію і психологізує характер. Гумор гармонійно поєднується з іронією. Прихована іронія потрібна прозаїкові для оцінювання певних життєвих подій: він вибирав із життя факти, що уособлюють дійсність у її типових проявах та найхарактерніших ознаках. Так, герої повісті «Кінь на вечірній зорі», ровесники Микитки, мають іронічні прізвиська – Блоха та Пуп, вони потрапляють у різні гумористично-іронічні ситуації (навчання у школі, випадки на річці та ін.). Автор не претендував на сюжетні відкриття, але транспонував виклад у морально важливі думки, розкриваючи та поглиблюючи їх і синхронно рухаючись до вирішення центральної проблеми твору – духовної краси людини.

Кожна ситуація повісті продумана, відшліфована, достовірно змодельована. Всі разом вони являють своєрідну хроніку життя.

Ознакою композиційно-стильових особливостей повістевой прози М. Вінграновського є заглиблення у внутрішній світ людини, показ діалектики душі героя, розкриття характеру в процесі руху і змін. Поетика прози митця симптоматична двома сюжетно-композиційними векторами. З одного боку, він продовжував експлуатувати традиційний сюжет, з іншого – вдавався до складних форм художньої умовності, розкриття характеру через внутрішні душевні процеси. Звертаючись до традиційних проблем екзистенціалізму (самотність, відчай, боротьба за виживання та ін.), М. Вінграновський виробив свій глибокий психологічний підхід, збагачуючи українську літературу новими образами, сюжетними та стильовими знахідками, оригінальним (на основі фантазії) вирішенням внутрішніх конфліктів та композиційної парадигматики.

Так, у повісті «Сіроманець» (1977) на передньому плані – зображення дійсності в її проблемно-тематичному (взаємозв'язок людини і природи), індивідуально-особистісному та морально-психологічному вираженні, що підкріплюється ліричною основою повісті. Оповідальське «я» автора вбирає в себе чимало життєвих фактів, подробиць, конкретних реалій (скажімо, етюдні фрагментарні малюнки: «Свиснула синиця. Її порожній осінній свист не сподобався Чепіжному. Посіявся дощ...» [1, с. 297]). Такі описи стимулюють зорове та слухове сприймання. Відомий у критиці вислів «проза поета» точно характеризує М. Вінграновського, оскільки його творам властива метафоричність, образна лексика. Про це свідчить, зокрема, початок повісті «Сіроманець»: «Вночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сухий листок ожини, хмукнув і сказав: «Ого-го!» Тоді він підняв лапу і лапою вмився... Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом, і така дорога лежала за ним, що аж за Одесою і за Єгиптом виднілася кожна бадиллина...» [1, с. 295].

Характери головного персонажа – Сашка та інших героїв повісті розкриваються не відразу, а у справах та вчинках, які мотивуються попереднім розвитком сюжету (від знайомства з Сіроманцем до сцени останньої зустрічі з вовком). Моделюючи характер через подієвість, письменник не виявив схильності до

традиційного типу конфліктної ситуації, динамічності вибудованої фабули, гостроти колізій. У його прозі превалює «істинний сюжет, сюжет нервів, уболівань, радості» [6, с. 11, 176].

Основну роль М. Вінграновський відвів звичайній людині, яка перебуває в центрі подій, що відбуваються, її думкам, переживанням. Митець поєднав способи побудови дії, прийоми та засоби розкриття характеру в художнє ціле, що дає читачеві об'ємне й емоційно насичене відчуття. У повісті відсутній напружений зовнішній сюжет, натомість в основі внутрішнього відкритого сюжету домінує сприйняття особою реального світу, відтворення духовної сутності Сашка, якого письменник показав у моменти морального вибору.

Характер персонажа детермінується обставинами, що складаються. Людська доброта і бездушність загострюють погляд маленької особи на світ, роблять її готовою протестувати проти зла, жорстокості, – це той вияв граничної зосередженості автора, завдяки якому повість набуває внутрішньої виразності.

Мотив «граничної зосередженості» ґрунтується на почуттях, думках, переживаннях дитини, її поведінці, зв'язках з іншими людьми, з оточуючою дійсністю. При цьому прозаїк орієнтувався на усний монолог, внутрішнє мовлення героя, художню деталь. Намагаючись повернути зір сліпому вовкові, Сашко веде його до лікарні. Хлопчик думає: «Щоб Сіроманець не вирвався та не втік... Тут під колесо недовго... Йди-йди, Сіроманчику, от молодець... Я з тобою, я тебе не покину і не віддам нікому...» [1, с. 332]. Розкриваючи душевне багатство Сашка, автор змодельовав картину емоційного співіснування хлопчика і вовка, вдавшись до ліризації героя як елементу психологічного впливу на читача.

Новаторство М. Вінграновського полягає не тільки у художньо-мовних особливостях відтворення душевного конфлікту героя (казково-оповідний та народнорозмовний стиль викладу), а і в умінні збудити в душі адресата відчуття гармонії людини з дійсністю, що зумовлене моделюванням епізодів, позначених яскравими подробицями у двох сюжетних вимірах: внутрішньому (світ роздумів, переживань) та зовнішньому (контакти з оточуючою дійсністю, іншими персонажами).

У творенні художнього образу М. Вінграновський культивував психологізм «як діяльність і душевний склад створюваної словом і в

мові людини» [7, с. 218]. Образ Сашка поданий у стані психологічного перенапруження, що характерне для жанру повісті і є рушійною силою сюжету, коли дія розвивається у конфліктній чи передконфліктній ситуації. Відповідно до розгортання внутрішнього і зовнішнього сюжетів автор відтворив внутрішній (душевний стан хлопчика) і зовнішній (протест Сашка проти знищення Сіроманця) конфлікти, які розкриваються переважно моно- та діалогічно.

Використання діалогу (полілогу) з домінантою висловлення одного із персонажів пояснюється переважаючою увагою митця до образу головного персонажа. Схвильований подальшою долею Сіроманця, Сашко звертається за допомогою до батька:

«– Тату, прилетіли!

– Хто, синочку?

– Аж із області. Може б, ти зараз сходиш до них та що сказав? По Сіроманця прилетіли! А ще ж то не чесно – він один, а їх онде скільки! Тату, вони з дядьком Чепіжним у конторі, сходи!..

– Та не знайдуть вони Сіроманця, синочку! Сіроманець найхитріший вовк у світі, – сказав тато.

– А зграю його ж перебили і вовченят? Сам дядько Василь премії за вовків получив стільки, що аж чорного мотоцикла купив» [1, с. 299].

Завдяки діалогічному мовленню розкриваються різні відтінки переживань Сашка (вболівання за життя Сіроманця, прагнення врятувати його, почуття порядності та ін.). Інтенсивна роль монологів та діалогів зумовлена тим, що в повісті, на відміну від роману, автор на порівняно меншому відрізку дії показав всю гостроту проблеми співжиття людини з природою та драматичні суперечності дійсності. Діалоги (полілоги), рухаючи дію сюжету, сприяють глибшій психологізації персонажів, розкриттю їхнього ставлення до природного середовища.

Точність і правдивість – ще одна із найсуттєвіших ознак прозової фрази М. Вінграновського. Правда у повістях митця постає як своєрідне перекодування (коди автора і коди читача утворюють спільний простір самопізнання; для письменника вирішальним є момент самовираження, для читача – самоусвідомлення).

Для самого М. Вінграновського правда уособлює мистецький імператив. Можна відзначити ще одну функцію «рецептора правди» – кореляцію жанрової свідомості. Саме у повістях воєнної тематики відбивається та буттєва напруга, якої прагнув автор. Жанр повісті

дав йому змогу поєднати правду з естетичною значимістю в конкретному сюжеті. Ідейно-тематичному змісту підпорядковується і динаміка розгортання подій. Напруженість розповіді створюється фрагментарністю сюжету, уривчастістю окремих його ліній, людських доль, що, у свою чергу, допомагає розгорнути правдиву історію життя окремої людини. Так, повість «Первінка» (1971) відзначається оригінальністю сюжетних ліній та створених характерів. З перших сторінок твору М. Вінграновський знайомить читача з головним героєм – Миколкою. Цей маленький хлопчик є стрижневим образом повісті, навколо якого й розгортаються події. Вдавшись до гетеродієгетичної третьоособової форми нарації, митець рельєфно й точно змальовував внутрішню сутність хлопчика, який прийшов на базар купити корову. Процес купівлі, власне, і є зав'язкою твору. Проте картина переліку певних подій, що відбуваються. Такий композиційний «хід» (ампліфікація різних ситуацій, у які потрапляє Миколка, – зустріч з полоненими німцями, випадок у перукарні та ін.) сприяє загостренню уваги читача, його цікавості до образу та долі дитини воєнного часу.

Автор виніс на передній план напружені, драматичні моменти життя героя, коли його почуття проявляються особливо сильно, зокрема у зовнішніх реакціях. Письменникові властиве точне відчуття жесту, руху: «Миколка пильно почав придивлятися до машин, до «тигра», що чорнів за хрестом у кюветі, і до самого ліжка – ніде нікого... Миколка похукав у руки, прив'язав Первінку до ліжка ...» [1, с. 273].

У систему образів уведено невелику кількість персонажів, що зумовлює мінімальний вияв зовнішнього конфлікту. Натомість, як і в розглянутих вище повістях, спостерігаємо конфлікт внутрішній. Герої повісті «Первінка» відзначаються тонкими переливами душевних настроїв, переживань, ліризмом, активним виявом чуття автора. Уривчастість окремих сюжетних ліній призводить до швидкої розв'язки: кінець війни, сімба, у якій Миколка бере участь разом із Первінкою. При цьому динамічний сюжет невеликого тексту сприяє повному розкриттю характеру героя.

Культивування М. Вінграновським проблем формування світогляду дитини, її становлення як особистості та проблеми духовності пояснюється письменницьким зацікавленням моральними аспектами життя, творчим освоєнням людської душі.

Герої керуються у житті свідомо поставленою метою (допомогти вижити сім'ї, врятувати тварину та ін.), яка визначає внутрішні душевні процеси й мотивує поведінку. Внутрішнє усвідомлення персонажем своєї особистісної повноцінності, його прагнення духовної досконалості та утвердження національного буття народу на основі виявлення глибинних і тонких сфер внутрішнього світу героя є основним мистецьким здобутком письменника у дослідженні внутрішньої величі людини.

Для літературної спадщини М. Вінграновського, і зокрема для його повістєвої прози, іманентно властива багатомірність – знакове поняття українського письменства другої половини ХХ ст. Стереоскопічність об'єктивного зображення у багатомірному вираженні конфліктів і характерів – основна особливість його творчої манери. Саме завдяки стереоскопічності зображення («кінематографічне» відтворення дійсності; наративний модус письма (гомодієгетична, гетеродієгетична, монологічна, діалогічна форми) та ін.), прозаїк виробив свій глибокий, соціально-філософський підхід до проблем особистості і духовності, людини і природи, людини і війни. У розкритті ідейного задуму повістяра посилилася роль сюжетно-композиційної організації художнього матеріалу, зокрема таких елементів композиції, як портрет, внутрішній монолог, діалог, пейзаж та ін., а також філософізму та публіцистичності. У такий спосіб М. Вінграновський збагатив художню літературу нетривіальними образами, оригінальним вирішенням художнього конфлікту, сюжетно-композиційними та стильовими знахідками, що виразно позначилися на модернізації стильового розвитку української прози та руху жанрових форм у напрямку до їхньої дифузії, чому й будуть присвячені наступні наукові розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вінграновський М. С. Вибрані твори / М. С. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1986. – 463 с.
2. Вінграновський М. С. Кінь на вечірній зорі : повісті / М. С. Вінграновський. – К. : Веселка, 1987. – 197 с.
3. Эсалнек А. Некоторые закономерности в изучении типологических явлений в 20–60-е годы ХХ в. / Асия Эсалнек //

Литературные направления и стили. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – С. 131–139.

4. Кондратенко О. М. Мужність, людяність, ліризм. Режисери і фільми / О. М. Кондратенко. – К. : Мистецтво, 1980. – 297 с.

5. Салига Т. Ю. Микола Вінграновський : літературно-критичний нарис / Т. Ю. Салига. – К. : Рад. письменник, 1989. – 157 с.

6. Слабошпицький М. «Сюжет нервів, вболівань, радості...» / М. Слабошпицький // Вітчизна. – 1986. – № 11. – С. 174–178.

7. Фащенко В. В. У глибинах людського буття : Етюди про психологізм літератури / В. В. Фащенко. – К. : Дніпро, 1983. – 279 с.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2010

This article introduces an approach to the study of the main principles and methods of stereoscopic image in M. Vingranovskyi's narrative prose. The variety of conflicts and characters expression in writer's narratives is discovered according to the artistic literary school and individual style.

Key words: plot, composition, artistic detail, monologue, dialogue, scenery.

УДК 821.161.2-31Леонтович

Ярослав КОЗАЧОК

РОМАН В. ЛЕОНТОВИЧА «ХРОНІКА ГРЕЧОК» – ЕПОПЕЯ ДУХОВНОГО Й ФІЗИЧНОГО ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСТВА

Стаття містить аналіз роману В. Леонтовича «Хроніка Гречок» у дискурсі історії ідей та з позицій його актуальності для сучасного ідейно-естетичного мислення. Розкриті новаторство автора в зображенні маловідомого життя українських дідачів XIX ст., незламний дух і життєву витривалість яких знищено соціальним револутом 1917-го.

Ключові слова: національна ідея, традиція, нівеляція, етногеноцид, самодостатність, пристосування, суспільний катаклізм.

Ім'я Володимира Миколайовича Леонтовича і його творчість мало знані, хоч письменник належить до видатних постатей української історії. Громадський діяч, освічений інтелігент багатого землевласницького роду, працював для України, любив її «до глибини кишені», як і його соратник, Євген Харлампійович